

FELSEFE DÜNYASI

2023/ YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 77

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim
üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe
Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin
doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında
yayınlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's
Index ve TÜBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN tarafından
dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is
published biannually. It is indexed by Philosopher's
Index and TUBITAK ULAKBİM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Sebile Başok Diş (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)
Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Dr. Kenan Tekin (Yalova Üniversitesi)
Dr. Nazan Yeşilkaya (Şırnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)
Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 150,00 TL

Basım Tarihi : Temmuz 2023, 300 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 231 54 40
<https://dergipark.org.tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Bizim Büro Matbaacılık
Zübeyde Hanım Mahallesi Sanayi 1. Cd. &. Sedef
Sk. 6/1, 06070 İskitler-Altındağ / ANKARA
Tel: 0(312) 229 99 28

HUMECU KURGUCULUĞUN KENDİLİKSİZ BİLİŞ ANLAYIŞI

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 77, Yaz 2023, ss. 252-280.

Geliş Tarihi: 16.05.2023 | Kabul Tarihi: 06.07.2023

DOI: 10.58634/felsefedunyasi.1297617

Ayşe USLU*

Giriş

Algılama, düşünme ve hafıza gibi bilişsel süreçlerin arka planında, özdeş ve bütünlük bir zihnin varlığı düşüncesi, felsefenin en yaygın ön dayanaklarından. Felsefe yaparken kullandığımız dilin, bu ön dayanak tarafından yapısal olarak şekillenmiş olması, bu fikrin çok da sorgulanmadan kabul görmesine neden olur. David Hume (1711-1776), felsefe tarihinin örnek kuşkucu tavırlarından birini göstererek, özdeşlik ve bütünlük fikirlerinin üzerine gider ve bedenlenmiş bir bilişsellik anlayışının öncülüğünü yapar. Hume'un natüralizmi, eylemlerimizi ve algılarımızı dayandırabileceğimiz bir kendiliğin olmadığını kabul ettikten sonra, hiçbir dayanak olmadan, yalnızca bedenli deneyim üzerinden, üst-düzlem bilişsel süreçleri açıklamaya girişmiştir. Arka planda bütünlük ve özdeş bir kendiliğin varlığı kabul edilmediğinde, bilişselliği açıklamak dilsel olarak zordur. Ancak bundan daha zor olan, yalnızca bir algılar demetinden ibaret görülen bilişsel alanın, dünyaya yönelme halini ya da ayrı algıların anlamlı bir dünya algısını meydana getirecek şekilde nasıl örgütlendiğinin açıklamasını zihnin postulatı olmadan yapmaktır. Hume'un bu soruna çözümü "duygulam" kavramı aracılığıyla olacaktır. Dünya algısının nasıl anlamlı hale geldiğini algının duygulanımsal balans kazanmasıyla açıklar. Duygulam, beden iç ve dış uyarıcıları düzenlemesini sağlayan çekimi meydana getirir. Böylece Hume, zihne ya da kendiliğe başvurmadan algının nasıl çerçvelendiğini

* Dr. Öğretim Üyesi, Düzce Üniversitesi ORCID: /0000-0002-3144-4195, e-mail: ayseuslupooyani@düzce.edu.tr

açıklar. Bilişsel bilimler ve felsefe için öncü niteliğinde bu açılım, sağduyusal yüzeyselliğin ötesinde bilişselliği anlamaya dönük bedenlenmiş bir dil oluşturma imkânı sunar.

Bu metin, Hume'un insan doğası üzerine görüşlerini, geleneksel felsefenin ön dayanaklarını yeniden üreten zihinsellik-fiziksellik ikiliğine dayalı terminolojiyi devreden çıkararak tartışmayı önermektedir. Dil içinde kurulu kendilik varsayımı, zihnin ve fikirlerin sahip olunan nesnelere gibi düşünülmesine neden olduğu gibi, aynı zamanda, bilişsel süreçlerin temsili bilgi işlem sürecine dayalı olduğu yanılmasını da beslemektedir. Bu çalışmada, Hume'cu terminolojinin içinde kurulu, zihinselliğe dayalı ön dayanakların kalıntıları tespit edilmiş ve algılama süreci bu ön dayanaklar olmadan, Hume'un bedenlenmiş perspektifi yansıtan bir perspektiften açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Hume'un epistemolojik ve ontolojik anlamda iki yoldan kurgucu olduğu savunulmuş ve her iki anlamda da kurguculuğunun felsefi sonuçları tartışılmıştır. Birinci bölümde, Hume'un epistemolojik ve ontolojik kurguculuğunu mümkün kılan koşullar üzerinde durularak, onun töz ya da nitelik ikicisi olmadığı gösterilmiş ve fizikalist bir Hume kavramsallaştırılmasının olanağı sorgulanmıştır. İkinci bölümde, Hume'un zihnin varlığını reddetmesine rağmen, zihin dilini kanıtlamalarında kullanmasıyla, bu kavramın açıklayıcılığından araçsal olarak yararlanması anlamına gelen epistemolojik kurguculuğu daha yakın planda sorgulanarak, özellikle imgelem süreci gibi üst-düzlem bilişsel süreçlerin zihin terminolojisinden arındırılmış bir dille açıklanıp açıklanamayacağı Hume'un insan doğası açıklaması üzerinden sınanmıştır. Bu amaçla, zihinsellik-fiziksellik ikiliğine dayanmayan bir dil kurmanın olanağı, zihne dair düşünce metaforları bakımından sorgulanmıştır. Bu ayıklama, felsefe tarihinde Hume'un pozisyonunu, rasyonalist gelenekten ayırıp deneyci ve natüralist yapan farkı ayırt etmeyi sağlayacaktır. Üçüncü bölümde, Hume'un ontolojik kurguculuğu çağdaş bilişsel kuramlarla diyaloga sokularak, Hume'un epistemolojik kurguculuğunun gölgesinden kurtulmuş bir bilişsellik anlayışının imkânı sorgulanmıştır. Buna göre, arka planda bütünleşik bir algılayıcının varsayılmasına gerek duyulmadan, bilişselliğin dinamik, konumlu ve bedenli yapısının imkânı tartışılmıştır. İzlenim ve tasarım olarak algılama süreci, temsiller gibi bir aracıya ve tüm bilişsel süreci değerlendirici işleviyle kontrol edecek bütünleşik bir zihne ihtiyaç duymadan gerçekleşmektedir. Algı sürecinde hafızanın bağlantı kurucu işlevi bağlantıcılıkla birlikte değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, beynin bedeni harekete hazırlayan aktivasyon kalıplarının davranışsal tutumları meydana getirdiği ve bu tutumların oluşmasında bedenin öz-duyumsamasının sonucu olan duygulamaların başat rolü oynadığı

iddia edilmiştir. Hume, düşünmek, algılamak ve hatırlamak gibi üst-düzlem bilişsel işlemlerin özünde bedenın duygulanımsal geri bildirim sistemlerine bağılı olarak geliştiğini söyler. Bilişsellik temelde duygulanımsaldır. Duygulanım, izlenimler ve tasarımlar arası çekimi yöneten, yani anlamlı bir dünya algısını meydana getiren bedenın bağlantı kurma halidir. Canlı bir beden, öz-duyumsaması sayesinde dış ve iç dünyasını algılamak homeostatik dengesini gözeterek ayrımlar ve seçimler yapar. Dünyayı anlamlı kılan yönlemsel çerçeve uygulamalar tarafından çizilir. İzlenim ve inançların yönetici prensibi kendilik ya da bütünlük bir arka plan olarak zihin değil, dışını ve içini duyumsayan, hisseden bedendir. Bu görüş, Hume'a özgü bir bedenlenmiş bilişsellik anlayışının ifadesidir. Ancak, bu özgün yorumu daha açık hale getirmek için, öncelikle Humecu kurguculukla hesaplaşmak gerekir.

Zihin Sanrısı

Aydınlanma filozoflarından David Hume (2009), Kartezyen felsefenin tözel bir varlık atfettiği, kendiyile özdeş olma durumu ve fiziksel olmayan bir farkındalık olarak tanımladığı kendilik¹ tanımını yerinden eden bir kendilik anlayışı ortaya koymuştur. Descartes'ın içe dönüşünün sonucu olarak, gerçekleşen düşünme eylemini işaret etmesiyle bedenden ayrı bir töz olarak anladığı kalıcı bir kimlik olarak kendilik, Hume felsefesinde terk edilir. Kendilik, Hume'un anlayışında doğrudan ulaşılabilen ayrı bir varlık türü değildir. Humecu bağlamda kendilik, "algıların bir demetidir" (Hume, 2009:146). Hume'un temel argümanı, zihnin algıların birbirine bağlanmasından başkaca bir anlama gelmediği ve ayrı bir töz olarak anlaşılamayacağıdır: "zihin dediğimiz şey belli ilişkiler tarafından birleştirilmiş farklı algıların bir yığını ya da toplamıdır" (Hume, 2009:146). Hume'un birbiri yerine kullandığı, zihin ya da kendilik, yalınlık ve özdeşlikle anlaşılabilir. Tam tersine, zihin, kendilik tarafından sahiplenilmemiş bir bağlantılı algılar kitlesidir. Daha doğru bir ifadeyle, algılar kitlesinden başkaca, zihin diye ayrı bir varlık türü yoktur. Zihin, duyumsamanın kesintisizliğinden kaynaklanan bir yanılsamadır. Yani "algılarımızın birebir benzeri bizi kendisine bir özdeşlik yüklemeye götürdüğü zaman, o aralıkları doldurup algılarımız için eksiksiz ve tam bir özdeşliği saklayabilen devamlı bir varlık uydurarak görünürdeki bu kesintiyi ortadan kaldırabiliriz" (Hume, 2009: 146). Hume kendiliği şu şekilde tanımlar: "ilişkili tasarım ve izlenimlerin anı ve bilinçlerine yakinen sahip olduğumuz ardışıklığı" (Hume, 2009:192). Böylece, bu kesintisizliğin, algıların ve anıların ardışıklığına bağılı süreklilik yanılsaması olduğunu söyleriz. Öyleyse,

1 Self.

(i) Zihin ya da kendilik ayrı bir töz değildir.

Hume, zihin ya da kendilik gibi, algıların sahibi ve onların ötesinde olan, bedenden farklı maddesel olmayan bir tözün varlığını reddettiği için bir töz ikicisi değildir. Kendilik ya da kendilik etkinliği, farkındalığın nesnelere olarak sunulmaz. Kendilik ya da zihin, bir sahiplenici olmadan ortaya çıkan algılar demetidir. Demeti bir arada tutan bir algılayıcı töz yoktur, ancak ortada sadece nitelikler vardır.

(ii) Algıların ardışıklığı, algıda bütünleşiklik algısı yaratır.

Algılar birbirinden ayrık olmasına rağmen, algılamada ardışıklık homojen bir geçişlilik sağlar, ya da başka bir deyişle, algılamada ayrık algıların ardışıklığı bütünleşiklik algısı yaratır.

Bu durumda, (i)'e dayanarak, Hume bir töz ikicisi değildir. Diğer taraftan, Hume'un tip özdeşliğini savunmasa da tip örneği özdeşliği üzerinden değerlendirilebilecek bir nitelik ikicisi olup olmadığı sorulabilir. Buna göre, Hume'un, düşünce ya da algının maddesel olmadığı ve bunların birbirinden ayrı iki kip olduğu varsayılarak, nitelik ikicisi olduğu iddia edilebilir. Diğer bir deyişle algıların, kendi başlarına birer töz değil, ancak var olmak için başka bir töze ihtiyaç duyan bağıl kip ya da nitelikler olarak anlaşılabilmesi iddia edilebilir. Ancak bu iddia iki yoldan çürütülecektir. Birincisi, algılar, zihin gibi yalın bir töz ya da onun kipi olmaktan ziyade, bedenli deneyime bağlıdır:

Bir gözümüzü parmağımızla bastırdığımızda, hemen tüm nesnelere çift hale geldiklerini ve yarısının olağan ve doğal konumlarından uzaklaştırıldığını algılarız. Ancak bu her iki algıya da devamlı bir varoluş yüklediğimiz ve her ikisi de aynı yapıda oldukları için, açıkça algılarız ki tüm algılarımız örgenlerimize ve sinir ve canıklarımızın durumlarına bağımlıdır (Hume, 2009, 148).

İkinci olarak da, Hume'un kip ve töz tasarımı hakkında uyarısını hesaba katmak gerekir:

Belirli niteliklerin toplamı olanın dışında hiçbir töz tasarımı yoktur; ayrıca tözden bahseder veya töz üzerine akıl yürütürken töze yüklediğimiz başka bir anlam da yoktur [...] Kip tasarımı gibi töz tasarımı da imgelem tarafından birleştirilen ve hatırlamak veya sözünü etmek için bir isim verdiğimiz yalın tasarımlar toplamından başka bir şey değildir" (Hume, 2009: 26).

Töz ya da kip olarak “zihinsel” varlık türlerinin maddesel olmayan varlık türleri olarak kabul edilmeyişinin arkasındaki neden Hume’un deneyciliğinde yatar. Hume herhangi bir bütünlük birlik anlamına gelebilecek ve deneyimin koşulu olan bir zeminin varlığını deneyimde bir karşılığı olmadığı için eler. Töz ve kip, bir tasarımdan ibarettir.

Töz tasarımı dış duyu izlenimlerinden mi yoksa iç duyu izlenimlerinden mi türer? Eğer duyularımız yoluyla bize aktarılıyorlarsa, bunun hangi duyu organıyla ve ne şekilde gerçekleştiğini sorarım. Gözlerimiz tarafından algılanıyorsa, bir renk olmalı; algılayan kulaklarımızısa bir ses, damağımızsa bir tat veya diğer duyu organlarımızısa, yine aynı soru. Ancak, kimsenin çıkıp da tözün bir renk, bir ses veya bir tat olduğunu iddia edeceğini sanmıyorum. Bu yüzden, töz tasarımı, eğer gerçekten varsa, bir iç duyu izleniminden türeyen olmalı. Oysa iç duyu izlenimleri tutkular ve duygulara dayanırlar; ki hiçbirinin bir tözü temsil etmesi olanaklı değildir. Öyleyse, belirli niteliklerin toplamı olanın dışında hiçbir töz tasarımı yoktur; ayrıca tözden bahseder veya töz üzerine akıl yürütürken töze yüklediğimiz başka bir anlam da yoktur (Hume, 2009:26).

Bir deneyci olan Hume için, hakkında konuşabileceğimiz tek şey beden izlenim ve imgelem olarak algılama yetisidir. Bu anlamda zihin, özdeşliğe dayalı bir töz ya da belli bir tözün özdeşliğe dayalı bir kipi değildir. Zihin, beden izlenim yetisinin bir ürünü olan bir kurgudan ibarettir. Yani “insan zihnine yüklediğimiz özdeşlik yalnızca uydurma bir özdeşliktir ve ayrıca bitkilere ve hayvan bedenlerine yüklediğimize benzer bir türdedir, öyleyse farklı bir kökeni olamaz, imgelemin benzer nesnelere üzerindeki benzer bir işleminden geliyorsa olmalıdır” (Hume, 2009:178). Öyleyse,

(iii) Zihin ya da kendilik özdeş bir kip ya da nitelik değildir.

Buna göre, (i) ve (iii)’den Hume’un fizikalist bir görüşe sahip olduğu savunulabilir. Ancak Hume’u elemeci maddeci olarak tanımlamak, insan doğası üzerine yazdığı metnin tamamında hem zihin hem de bedeni bir arada kullanmaya devam ettiği için güçtür. Bu güçlüğü aşmanın yollarından biri, Hume’un kurgucu bir elemeci maddeci olduğunun kabul edilmesidir. Kurguculuk, bir söylem içinde verili önermelerin, doğrulukları değil, açıklayıcılık sağlamaları bakımından kullanışlı hale gelen yararlı kurgular olarak kabul edilmesidir (Kalderon, 2005:3). Bu çalışmada, Hume’un iki türden kurgucu olduğu iddia edilecektir. Birincisi, Hume’un, zihin ya da kendiliğin, töz ya da kip olarak bir varlık türü olarak kabul edilemeyeceği, bunların gerçekte birer kurgu olduğu kabulüne tekabül eder. Birlik, her türlü özdeşlik, neden-

sellik ve bir özdeşlik türü olarak zihin ya da kendilik Hume tarafından birer kurgu olarak kabul edilir (Varzi, 2013:8). Hume'un birinci türden kurguculuğu, onun metafizik görüşünü yansıtır. Diğer taraftan Hume'un ikinci türden kurguculuğu, bu kavramlara epistemolojik kanıtlamalarında yer vererek, bu kavramların açıklayıcılığından faydalananı örnekler. Buna göre, zihin gibi kurgusal kavramların bilişsel etkinliği açıklarken kullanılmaması dilsel bir zorluk yaratır. Bu dilsel zorluğun kaynağı, deneyim ve deneyimleyen ikili karşıtlığı üzerine kurulu dilsel yapının, failin özdeş bir süreklilik olması kabulünün ön dayanak haline gelmesidir. Diğer taraftan, Hume'un metni boyunca kullandığı zihin kavramının, algı, izlenim, duygu ve düşünce gibi kavramsal ayrımların yapılabilmemesini mümkün kılması söz konusudur. Bu durum, zihin durumlarından tözsel niteliklermiş gibi söz edilmesini beraberinde getirir. Ancak Hume'un metafiziğinde bu ifadeler atıf yapmanın araçsal değerinden başkaca bir anlamı yoktur. Zihin gibi kurgusal kavramlar, bilişsel etkinliği açıklarken araçsal bir işleve sahiptir, ancak bu türden kurgusal kavramlar doğruluk değeri alamazlar. Hume bir deneyci olarak, izlenimine sahip olmadığı hiçbir kavramın gerçekliğini kabul etmez. Metnin bundan sonraki kısmında, Hume'un yukarıda sıralanan birinci türden kurguculuğunu ontolojik kurguculuk, ikinci türden kurguculuğunu ise epistemolojik kurguculuk olarak adlandıracağız.

Hume'a göre, algılanan gerçeklikler², gözlemleyebileceğimiz herhangi bir tözsel özdeşlik taşımaz. Gözlemlenebilir tek şey, ardışıklık ilişkileridir. Dış dünyanın ya da zihnin değişmez tözsel bir niteliği olarak varsayılan ve sağduyusal olarak vazgeçmemizin en zor olduğu kavramlardan biri olan nedensellik de, algılanan ardışıklığın yarattığı bir kurgudan ibarettir. Nasıl, neden ve sonuç arasında zorunlu bir bağın varlığını varsaymamız, kuramda ve eylemde fayda sağlıyorsa, yine hayal gücünün bir ürünü olan zihin durumlarının varlığını varsaymak da, birbirinden kopuk ve dağınık algıların belli bir yapıya kavuşturulmasını sağlayarak gerçekliklerin anlaşılma çabasında etkin rol oynar. Aslında bu kavramların, Hume'cu bağlamda, görevlerini yapmanın ötesinde başkaca bir talepleri yoktur. Kavramlar, ayrıık izlenimlerin birer örgütlenme halidir. Çıkarımsal düşünceyi mümkün hale getiren aygıtlar. Ancak, bu aygıtlardan daha fazlasını bekleyerek onları

2 Hume üzerine konuşurken "gerçeklik" değil de "gerçeklikler" nitelendirmesi kullanmak daha akla yatkın bir kullanım olacaktır, çünkü Hume, algılanan bütünleşik tek bir gerçeklikten bahsetmez. Hume daha çok, "belleğin izlenim ve tasarımlarından, iç algımıza ya da duyularımıza sunulduğunu hatırladığımız her şeyi içine alan bir dizge" oluşturduğumuzu söyler, "bu dizgenin ortada olan izlenimlerle birleştirilen her bir kısmına da gerçeklik diyebileceğimizi" söyler (Hume 2009:84). Dolayısıyla, gerçeklik Hume için kurgulanan bir şeydir, diğer yandan da, yalın bir izlenime de dayanmaz. Bu nedenle, belirli tasarımların alışkanlığa dayalı olarak ortaya çıkan gerçeklikler başlığıyla anılmasının daha doğru olduğunu belirtmek gerekir.

gerçekliklerin yerine koymak, günün sonunda onların gerçek sayılmasıyla sonuçlanacaktır. Böyle bir durumda, özdeşlik bağlamında kurguladığımız zihin gibi tüm hayal gücü ürünlerinin gerçek olduğunu sanırız. Hume'un penceresinden bakarak, bu kavramların birbirine benzer algılar tarafından koşullanan "imgelemin yumuşak geçişlerinden dolayı" gerçek sandığımız halk psikolojisi kavramları olarak kabul edebiliriz. Böylece, algılanan şeyin özdeş nesnelere değil de, yalnızca sürekli değişim içeren geçişliliğin kendisi olduğunu, özdeşliğin nesnelere ya da zihin durumlarına atfettiğimiz bir kurgu olduğunu anlarız. Bu kurgu, birbirine benzeyen algıların parçalanmış görünümünü örterek devamlı bir varoluş kurgusu yaratmaya yarar. Hume, bu birleşiklik algısını sadece uydurmadığımızı aynı zamanda ona inandığımızı belirterek, dışsal nesnelere algıları arası geçişliliğe benzer şekilde, içsel tasarımlar arası geçişliliğin algılanmasında da özdeşlik, birlik ve bütünlük yanılışmasının inancı doğurduğunu iddia eder (Hume, 2009, 146). Maddenin devamlı varoluşuna inandığımız gibi, zihnin varlığına ve sürekliliğine de inanmaya eğilim gösteririz.

Diğer taraftan, Hume açıkça felsefe varsayılan "düşünen tözün" maddesel olmamasıyla ilgili inançların bütünüyle yanlış anlama üzerine kurulu olduğunu belirtir (Hume, 2009:166). Zihnin maddeden ayrı bir töz olması imkânsızdır çünkü tüm tasarımlarımız izlenimlerden doğmuştur ve izlenimde verili olmayan herhangi bir ilişkinin, yani nesnelere ortak nitelik taşımayan herhangi bir ilişkinin varlığı söz konusu olamaz.

Bir nesnede bir izlenimdeki herhangi bir niteliği kabul etmeyen ve onu temsil etmeyebilecek herhangi bir niteliğe ilişkin hiçbir tasarımı yoktur; nedeni ise tüm tasarımlarımızın izlenimlerimizden türemiş olmalarıdır. Öyleyse eğer bu bağ- daşmazlık o uzamlı nesnenin algısı ya da izlenimi ile aynı bileşimsiz öz arasında aynı şekilde yer almıyorsa hiçbir zaman bir değişiki olarak uzamlı bir nesne ile onun tözü olarak yalın bileşimsiz bir öz arasında herhangi bir bağdaşmazlık bulamayız. Bir nesnedeki niteliğin her tasarımı bir izlenimin içinden geçer; öyleyse ister bağlantı olsun isterse bağdaşmazlık, her algılanabilir ilişki hem nesnelere hem de izlenimlere ortak olmalıdır (Hume, 2009:168).

Buradan yola çıkarak, maddesel olmayan tözsel bir ilişki tasavvuru ne izlenime ne de nesnelere ait olmadığından varlığından söz edilmesi saçmadır. Hume'a göre "özdeğe uygulanabilir olmayan hiçbir töz tasarımı ve ayrıca ayrı bir tözün özdek parçasının her birine uygulanabilir olmayan herhangi bir tasarımı taşıyamayız. Özdek öyleyse bir kip değil, bir tözdür ve özdeğin her parçası da ayrı bir kip değil ayrı bir tözdür" (Hume, 2009:168). Hume

maddeyi bir kip olarak değil bir töz olarak görmektedir. Ancak, maddenin duyumsanmasından gelen her bir izlenim parçasını ayrı bir töz olarak görmektedir. Hume, “her algıyı ve bir algının her ayrı parçasının da” ayrı bir töz olarak görmektedir (Hume, 2009:168). Kısaca, algının bölünebilir her bir parçası Hume’a göre tözdür, evrende yalın tek bir töz yoktur. Ancak bu noktada, algının ayrık olması ve bölünebilir parçalardan oluşmasının ne anlama geldiği incelenmelidir. Çünkü Hume nesnelere ayrıklığından mı bahsediyor yoksa olayların ayrıklığından mı sorusunun cevabı tam belirgin değildir. Diğer taraftan da, aslında bir nesne de bir olaylar dizisi ya da demeti gibi de görülebilir. Bu tartışma bu metnin kapsamı dışında kalır, ancak bize şimdilik gerekli olacak ayrıntı, ayrık tözlerden oluştuğunu da iddia etse, Hume’un deneyiciliğiyle kanıtladığı natüralizmi³ fiziksel gerçekliğe olan bağımlı göstermiş ve maddesel olmayan yalın bir tözün varlığını öne sürmediğini kanıtlamıştır.

Hume’un bu anlamda bilişsellik konusunda bir fizikalist olduğu kabul edilecektir. Bu kabul, Hume’un ontolojik kurguculuğunun en açık ifadesidir. Ancak, Hume’cu zihin felsefesinde ne tözsel ne de kipsel manada zihnin varlığından bahsedemeyeceğimizi açıkça anlamış olmamıza rağmen, metinlerinde zihnin kavramına yer veriliyor oluşu kafa karıştırıcıdır. Diğer taraftan, Hume’un epistemolojik kurguculuğunun, ontolojik kurguculuğuna gölge düşürdüğü bile söylenebilir. Çünkü aslında zihnin değil ama aslında bedenin işlevleri olarak görünen algılamanın iki biçimi olarak izlenim ve imgelemin, ayrı bir zihinsellik-fiziksellik ayrımı terminolojisi içerisinde verilmesi çelişki yaratır. Bu kafa karışıklığını ve çelişkiyi gidermek adına metnin bundan sonraki kısımlarında şu iki soruya yanıt aranacaktır; birincisi, zihin dilini bırakarak Hume’cu ontolojik kurguculuğu sürdürmek mümkün müdür? İkincisi de, zihnin yokluğunda bilişsellik nasıl bir mekanizmaya dayalı olarak açıklanacaktır? Birinci soru aracılığıyla aslında, epistemolojik kurguculuğun Hume’un bilişsellik modelinde gerekli olup olmadığının cevabı araştırılmış olacaktır. İkinci soruya verilecek olası yanıtlar da, hem Hume’cu perspektifin daha iyi anlaşılmasını hem de Hume’un geleceği öngören bedenlenmiş bilgi yaklaşımını daha açık hale getirecektir.

Zihin Dilini Bırakmak

Hume’un epistemolojik kurguculuğunun ontolojik kurguculuğuna ne türden bir etkisi olduğunu anlamak için, zihinsel-fiziksel ikiliği terminolojisinden kurtularak Hume’cu modeli anlamaya çalışmak bir yöntem olabilir. Hume’u kullandığı dil nedeniyle zorunlu olarak ikinci sayan görüşlerin (Cummins, 1995), savlarını dayandırdıkları zemin, töz ya da nitelik ikiciliği-

3 Bakınız Kemp Smith, N. 1905. The naturalism of Hume (I.). Mind, 14(54), 149–173.

ni geri beslemek üzerine kuruludur. Sonuçta, güçlü ya da daha zayıf türden bu ikiciliklerin her ikisi de, maddesel olmayan varlık türünü iddia eder ve zihinsel ile fiziksel nitelikler birbirleriyle bağdaşmazlar. Hume'cu bakış açısıyla, zihinselliğin töz ya da kip olarak davranamayacağını ve bunların da yapıntı kavramlar olup, kanıtı deneyimden çıkabilecek olgular olamayacağını gösterdik. Şimdi, imgelem ve algılamanın bedenine ne türden eylemleri olduğunu açıklamak gerekir. Öyle görünüyor ki, bunlardan biri, bilgisi doğrudan deneyimden gelmeyen kurgusalılıklara izin verir. İmgelemin dolaylı oluşu, varlığın ikili türden düşünülmesine ve kuramsal dilin ikici yönde kuram dolu yapısına izin vermektedir. Fizikalist bir görüş için, imgelemin ne olduğunu açıklamak zaruri görünür. Bu bağlamda, Hume'un kuramını Ockham'ın usturasına tabi tutup, zihinsel-fiziksel ayrımı terminolojisini devreden çıkarmaya çalışarak Hume'un metinlerini yeniden değerlendirmeyi öneriyorum. Bu yöntem, hem izlenim ve imgelem arasındaki ilişkiyi, aradaki kafa karıştırıcı ikici terminoloji olmadan daha anlaşılır hale getirecek, hem de Hume'un ne derece bir fizikalist olduğunu sınınamaya yardımcı olarak önermenin yeniden bir değerlendirmesini ortaya koyacaktır.

Hume (2009) için ne kendilik anlamında ne de herhangi başka bir bilişsel işlevsellik anlamında zihin gibi ayrı bir varlık türü ya da bir özellik yoktur. Bilişsellik, beden ve deneyim alanıyla ilişkisi içinde açıklanır. Bedenin, izlenim ve tasarım olarak iki boyutlu algılama kapasitesi vardır. Bu ikisi birbirinden tür olarak değil, bedende yarattığı değişimin güçlülük ya da canlılığına göre derecesel bakımdan ayrılır. Tüm duyum, tutku ve duyguları içeren izlenimler, bedenine daha güçlü bir derecede etkilenmesidir. Tasarım yani ideler ise, izlenimlerin bellek ve imgelem tarafından yinelenmesiyle oluşan, bedenine doğrudan izlenimlere göre daha az güçlü etkilenmesidir. İzlenimler, yalın ya da karmaşık her türden tasarımı önceler. Tasarımlar, izlenimlerden güç ve dirilikleri bakımından ayrılır (Hume, 2009:19). Algılama ve tasarım, algıların birbirinden ayrılabilirliği ölçüsünde yalın ya da karmaşık olabilirler. Deneyimden gelen algılama olmadan imgelem kendi imgelerini üretemez, ancak imgelem bunlar aracılığıyla karmaşık ikincil tasarımlar üretebilir (Hume, 2009:20). Hume'un deneyciliği burada yatar; bedenine doğuştan gelen tasarımları yoktur. İmgeleyen beden, ancak deneyimden beslenir.

Beden, hem kendini içeriden hem de onu çevreleyen dış dünyayı duyumsayarak algılar, başka deyişle, izlenimler dış ve iç duyum olarak belirir (Hume, 2009:21). Bedenin kendini içeriden duyumsamasının sonucu olan iç duyumdan ve dış çevreden gelen izlenimlerin her ikisi de belleğe kaydedilir. Bedenin kendini içeriden duyumsamasına dayalı olarak ortaya çıkan tutku, istek ve duygular, bedenine kendini duyumsamasının imgelem aracılığıyla

ifadesidir (Hume, 2009:21). Bu noktada, tasarımların doğası üzerine derinlemesine eğilmek gerekir, çünkü bedenlenmemiş bir bilişsellik anlayışı tartışması genellikle tasarımların maddesel olmayan bir yönü olup olmadığı noktasında düğümlenir.

Hume, bellek ve imgelem arasında yalnızca derecesel bir farkın varlığını kabul eder (Hume, 2009:21). İzlenimlerin yinelenmesi anlamında, birincisi daha canlı, ikincisi ise görece daha cansız imgeler olarak tasvir edilirler. İkisinin de ortak noktası, varlıklarını izlenimlere borçlu olmasıdır. Bellek nesnelerin özgün hallerine sadık kalırken, imgelem görece daha özgür biçimde tasarımları düzenleme ve değiştirme özelliği ile tanımlanır (Hume, 2009:22). Tasarımlar arasındaki geçiş ve düzenleniş üç ilkeye göre gerçekleşir; benzerlik, zamanda ve yerde bitişiklik ve neden-sonuç (Hume, 2009:23). Hume gibi bir kuşkucu için kaynağı anlaşılması güç gelen bu üç ilkenin, bedenlenmiş bir bakış açısından deneyimden öğrenmeyle geldiği iddia edilebilir.⁴ İmgelemdeki değişimin akıcılığı bu üç ilkeyle açıklanır. Benzer tasarımlar arası geçişler daha kolaydır. Nesnelere bitişikmiş gibi algılanır, bu algı zamanla alışkanlığa dönüşür ve bütünlük bir uzam-zamanın algısının oluşumuna katkıda bulunur. Nedensellik ise birbirinden bütünüyle ayrı tasarımların ilişkiselliğini, böylelikle de bütünlük bir dünya algısını sağlar. Özetle, beden, bu üç ilkeye dayanarak, ayrı izlenimlerden bütünlük bir dünya algısı yaratır. Bu üç ilkenin ortak noktası tekrara dayalı olarak alışkanlığa dönüşmesidir. Kısaca beden deneyimlerini belleğinde tutarken bu üç ilkedeki hareket eder. Belleğe alınan deneyimler nihayetinde daha üst dereceden akıl yürütme süreçlerinin de temeli olacak ve ilişkiler, kipler ve tözler gibi daha karmaşık tasarımları meydana getirecektir. Bunlardan birincisi, tüm felsefi ilişkilerin de zemini olan benzerlik, özdeşlik, zaman ve uzam, nicelik, nitelik, karşıtlık, neden-sonuç gibi ilişki türlerini içerir (Hume, 2009:25).

Buraya kadar, Hume'un bilişsel etkinliği açıklarken kullandığı dilden zihin kavramını çıkararak konuşmuş olduk. Bu eksiltme işlemi, Hume'un insan doğasını açıklamasından bir anlam kaybı olmadan, zihni ayrı bir töz ya da tözsel nitelik olarak görmek gibi oluşabilecek yanlış anlamaları ortadan kaldırır. Hume'cu perspektiften bilişsellik, fiziksel-zihinsel ikiliğini bırakarak ifade etmenin sağladığı avantajların başında, bilişsel süreçlerin beden fiziksel süreçlerine bağlı olmaksızın gerçekleştiğine dair yanlış anlamayı ortadan kaldırmış olmasıdır. Diğer bir avantajı, bilişsel süreçleri yalnızca fiziksel süreçlerle açıklama kolaylığı tanıyarak açıklama ekonomisi sağlamış olmasıdır. Ancak, Hume'un yaşadığı dönemde bilişsel süreçleri açıkla-

4 Bakınız Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Johnson Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.

mak için elinde deneye dayalı çok az veri olduğu düşünülürse, bu konuda zorlandığı yerlerde yerleşik epistemik çerçevelerin kuram dolu dilinin yeniden devreye girmesi kaçınılmazdır.

Ancak, Hume'un bilişsellik anlayışını incelerken, zihin-beden terminolojisi devreden çıkarılsa bile, algılamının tasarımsal boyutundan nesne diliyle bahsedildiğinde, tasarımların maddesel olmayan ancak maddeymiş gibi davrandığımız ayrı bir varlığa sahip olduğu yanılması yaratılır. Diğer bir deyişle, "iç duyumdan ve dış çevreden gelen izlenimlerin belleğe kaydedildiği", sonrasında "tasarımlar ya da imgelerin işlendiği" ve "ayrık tasarımlar arasında geçişlilikten" bahsedildiğinde, bedeninin iç ve dış duyumsamasından gelen ayrık tasarımların bir "yerde" toplandığı ve birbirlerinden ayırt edilebilir birimler gibi üzerinde Hume'un üç ilkesi aracılığıyla işlem yapılabiliyor olduğu ima edilir. Eğer Hume'un bu ayrık nesnelere ya da içeriklermiş gibi bahsettiği tasarımların fiziksel gerçekte neye tekabül ettiği gösterilemezse, kolaylıkla onların fiziksel gerçekliğin niteliklerine sahip olmayan yani maddesel olmayan bir töz ya da nitelik olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak, tasarımlar doğrudan nesnelere kendisi olmadığına göre birinci ihtimal saçmadır. Diğer yandan, bizi zihinselliğin ayrı bir varlığa sahip olduğu sonucuna götürebilecek zihnin varlığı tasavvurunu en başta çürütmüştük. Karşımıza çıkan bu sorun Hume'un bilişselliği, zihinsel içerik kabulüne dayalı temsiliyetçi bir perspektiften anlayıp anlamadığı sorundur. Hume'un bütünlük bir zihinden bahsedemeyeceğimizi söylemesine rağmen "tasarımlardan" bahsederek kendini temsiliyetçi terminolojiden kurtaramadığı ve bilişselliğin bedenden kaynaklanan ancak ona indirgenemeyecek olan iç ve dış gerçekliğin temsillerinin manipülasyonu ile işleyen bir bilgi işlem süreci olduğunu iddia ettiği söylenebilir⁵. Hume "zihinsel sembollerden" bahsetmez. Ancak, tasarımlardan zihinsel süreçlermiş gibi bahseder. Sonuçta tasarımlar "arasında" üç ilkenin uygulanışı ne de olsa duyumsanmaya kapalıdır. İmgelerden, bir yere gelen, toplanan, depolanan ve işlenen ayrık varlıklar ya da nesnelermiş gibi bahsetmek bedenlenmemiş bir zihinsellik ön kabulünü mü açığa çıkarmaktadır?

Hume için algının zihinde üretilişi söz konusu olmadığı gibi, tasarımların dış dünyanın "zihinde temsili" olması da söz konusu değildir. Hume, tasarım kavramına düştüğü dipnotunda izlenimden, "canlı algının ruhta üretilişini" anlamadığını, "yalnızca algıların kendileri için kullandığını" belirtir ve algıların bu halini tasvir etmek için bildiği hiçbir dilde başka bir karşılık olmadığından yakınır (Hume, 2009, 19). Diğer taraftan, tasarım kelimesini de Lo-

5 Bakınız Fodor, J. A. (2003). *Hume variations*. New York, NY: Oxford University Press.

ckecu anlamından arındırarak, “ona olması gereken anlamı kazandırdığını” belirtir (Hume, 2009:19). Locke (1999), temsiliyetçi kuramla özdeş bir perspektiften tasarımı anlar. Tasarım “zihinsel bir nesnedir” (Locke, 1999:86). Duyum ya da düşünümsellik yoluyla bir fikre “sahip olmak” zihinsel bir olaydır. Burada Locke’un bir töz ikicisi mi yoksa nitelik ikicisi mi olduğunu tartışmak gerekmez. Sonuç olarak Locke, zihinsel olayın bedensel olaydan ayrı bir varlık türü olarak kabul edildiği bir perspektiften temsiliyetçi bir zihin kuramı ortaya koyar. Zihin, taşıyıcı bir kaptır. Tasarımlar ise kabın içinde işleme tabi tutulan içerikler olarak kabul edilir. Zihin, yalın ya da karmaşık tasarımları bir araya getirerek ilişki tasarımları meydana getirir. Zihin içerikleri varlıklarını deneyime de borçlu olsalar, zihnin işlemine tabi tutulmaları gerekir. Hume tasarımların bir zihinsel nesne olarak algılanmasına da, arka planda bu işlemi gerçekleştirecek olan bütünleşik bir zihnin varlığı tezine de bu anlamda karşıdır. Duyum ve düşünümsellik Locke için arka planda bir zihnin varlığına bağlıdır. Hume için zihin tözsel ya da niteliksel bir fark oluşturmaz. Hume temsiliyetçi bir görüşe sahip olmadığını açıkça belirtir. Ona göre “zihni oluşturanlar yalnızca ardışık algılardır; bunlarda temsilin yapıldığı yerin ya da kendisini oluşturan gereçlerin en uzak bir kavramını bile taşımayız” (Hume, 2009:174). Ne izlenimlerin ne de tasarımların bir nesneymiş gibi “zihinde” var olabirliğinden bahsedebiliriz. Onlar hem var hem de yoktur:

Hiç bir izlenim zihinde var olamaz. İzlenimlerin de zaman zaman dahil oldukları karışıklık, [...] izlenimlerin silik ve düzensiz oluşlarından kaynaklanır. Bu, terimlerde bir çelişkidir, hatta çelişkilerin en büyüğüne işaret eder; diğer bir deyişle, bir şeyin hem var olması hem de var olmaması olanaklıdır. Şimdi, tüm tasarımlar izlenimlerden türedikleri ve onların sureti ve temsillerinden başka bir şey olmadıkları için, biri için doğru olanın diğeri açısından da kabul edilmesi gerekir. İzlenimler ve tasarımlar yalnızca güç ve canlılıkta birbirlerinden ayrılırlar (Hume, 2009:28).

Hume, ayrı bir bilişsel süreç olarak, zihinsel temsil yetisi kavramsallaştırmasını reddeder. Ancak, tasarımların izlenimlerden doğduğunu ve zihinsel kopyalar olduğu söylemesi, onların temsil olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Tasarımların, akıl yürütme sürecinde kullanılan izlenimlerin birer kopyası olduğu görüşü Hume’un bedenlenmiş biliş duruşunu zorlar. Tasarımlar, yalın izlenimlerin bir araya gelmesiyle oluşur. Ancak bu bir araya gelme işi, Descartes’in varsaydığı gibi zihnin daha yüksek türden bir yetisi tarafından meydana getirilen bir iş olarak değil, daha çok hafızanın derecesel olarak canlılığı değişen iki eylemi olarak tasvir edilir. İzlenimler, doğrudan tekrar ettiğinde bellek, tasarıma dönüştüğünde ise imgelemde daha

cansız bir hal kazanır. Akıl yürütme bedeninin bir hatırlama eylemidir, ancak imgelem kendine özgü yollardan yalın tasarımları bir araya getirmesiyle salt hafızadan ayrılır (Hume, 2009:21). Hume her ne kadar tasarımları düzenleyen bütünleşik ve özdeş bir zihin tasavvurunun yersiz olduğunu iddia etse de, tasarımlar konusundaki dili kuram doludur. “Tasarımlardan” zihinsel içerikler gibi bahsediliyor oluşu, onu temsiliyetçi bir zihin çerçevesinden kurtaramıyor görünür. İzlenimlerin, hafızada tekrarı ve tasarımlara dönüşümü hikâyesi onu temsiliyetçi ve bilişselci rasyonalist geleneğin içine yerleştirme ihtimalini doğurur. Ona göre bedeninin düşünebilmesi için, zihin gibi bütünleşik ve özdeş bir taşıyıcıya ihtiyaç yoktur. Ancak, bedeninin bilişsel aktivitesi, algı ve algıdan farklılaşan imgelemsel süreçler şeklinde ayrı tutularak ifade edilir. Ayrıca, izlenimlerden, bir yerden bir yere gelen, değişikliğe uğratılan ve örneğin hafızaya alınmak gibi üzerinde işlem yapılan zihinsel içerikler gibi bahsetmesi Hume’un anti-temsiliyetçi duruşunu zora sokar.

Bu noktada, Hume’un kullandığı dilin, zihinsel içeriklerin hipotetik varlığı sorusunda gösterildiği gibi, zihinsel içeriklerin varlığının kabulüyle ilişkili olarak kuram yüklü olmasının onun epistemolojik kurguculuğuna hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Tasarımlardan zihinsel süreçlermiş gibi bahsetmek duygular, fikirler ve kavramların nasıl ortaya çıktığını açıklamak için iyi bir araç sunar. Böylece zihinsel imgelemden bahsedebiliyor oluruz ve doğrudan deneyimden gelmeyen karmaşık ikincil tasarımların nasıl türetildiğini açıklama şansı doğar. Ancak, zihin maddesel olmayan bir töz ya da kip olmadığında, tasarımların kendi başına maddesel olmayan töz ya da kip olması saçmadır. Zihinsellik kendi başına bir töz değildir. Aynı zamanda, tasarımlar, töz değil ama ayrı bir kip olarak da ele alınamaz. Hume’un kullandığı geleneksel terminolojinin üzerine kurulduğu kavramsal metaforlar, felsefi dilin kuram dolu yapısına neden olur ve tasarımların gerçekliğine dair bir yanılgıyı yeniden üretir. Bilişselliği anlarken kullandığımız kavramsal sistemlerimiz temelde metaforik bir doğaya sahiptir (Lakoff ve Johnson, 1980:3). Dildeki metaforik ifadelerin ardında kavramsal metaforlar yatar. Kavramsal metaforların oluşması bedensel süreçlerle açıklanır: bir metafor bedeninin deneyiminden gelen uzamsal kategorilerin uzamsal olmayan ilişkileri tasvir etmek üzere kullanılmasıyla açıklanır (Lakoff ve Johnson, 1980:8). Örneğin öğrendiğimiz temel fiziksel deneyimlerimizden olan “taşıyıcı” deneyimi, ontolojik bir metafora dönüşerek, olayları, eylemleri, etkinlikleri ve durumları bu deneyimin yansıtıldığı bir çerçeveden anlamamızı ve dilsel olarak ifade etmemizi sağlar. Böylece “olaylar ve eylemler nesnelere olarak, etkinlikler tözler olarak ve durumlar taşıyıcılar olarak kavramsallaştırılırlar” (Lakoff ve Johnson, 1980:30). Zihinsellikle ilgili dilimizi şekillendirmiş

metaforların başında “fikirler nesnelere” ve “zihin bir taşıyıcıdır” metaforları gelir (Lakoff ve Johnson, 1980:27,30). Bu metaforların yerleşik kavramsal sistemleri belirlediği bir durumda ortaya çıkan felsefi ifadeler de kuram dolu olacaktır. Zihnin taşıyıcı bir kap olup, fikirlerin bu kap içinde “toplanan ve işlenen” ayrık nesnelere gibi ifade edilmesi, Hume’un kullandığı dili şekillendiren kavramsal metaforların işler halde olmasının ürünüdür. Zihinle ilgili dile işlemiş olan düşünce metaforları, Hume’un epistemolojik kurguculuğunu besler. Böylece, zihni ayrık bir varlık gibi tasavvur eder ve onu taşıyıcı bir nesne gibi tanımlarız. Bu taşıyıcı nesnenin, yine nesnelere gibi algılanan fikirlerden ya da imgelerden oluşan katılımcıları vardır ve imgelem gibi olayların taşıyıcı kabın içinde meydana geldiğini imgeleriz. Örneğin, “bir fikrim var” dediğimizde, fikrin uzam-zamansal düzlemde sınırları belli olan bir yerde bulunduğunu, sahip olunabilir bir nesne olduğunu varsaymış oluruz. Anıların ya da Hume'cu anlamda tasarımların, yine sınırları belli olan bir kaptan toplanıp depolandığını imleriz. Zihnin uzam-zamansal sınırları olan bir yer olarak tasavvur edilmesi, dilin felsefi açıklayıcılığını arttıran bir araç haline gelmesini örnekleemektedir. Ancak dilsel bir araçtan bundan fazlasını beklememek gerekir. Bilişsel süreçlerin, dilsel tasvirleri şekillendiren metaforların dayandığı ontolojik ön kabullerle şekillendiğini iddia etmek, dilsel tasvirin olgusal gerçeğin doğrudan kendisini verdiğini iddia etmektir ki dil ve olgusal gerçeklikler arasında şeffaf bir doğrudanlık kurmak bir zorunluluk değildir. Bu noktada, Hume için bedenim imgeleme ya da hatırlamaya dayalı etkinliğinin, bedensel süreçlerden bağımsız bir töz ya da kip olarak ayrık bir zihnin varlığına bağlı olamayacağını kabul etmek gerekir. Zihnin nesnelere gibi varsayılarak ifade edilmesinin nedeni, dili şekillendiren kavramsal metaforlardır. Ancak, metaforların sağladığı kavramsal çerçevenin gerçekliğin yerine geçtiğini fakat gerçekliğin kendisini doğrudan açıklamadığını kabul etmek gerekir. Hume için, zihin ya da kendilik gibi bir taşıyıcı tözsel varlık söz konusu olmadığı gibi, yalın ya da karmaşık olsun imgeler ya da tasarımlar da, bir kip ya da nitelik olarak bedensel gerçekliklerden farklı bir varlık türü olamaz.

Bu durumda yalnızca bedenim algılama ve hatırlama eyleminden bahsedilebilir; izlenim ve tasarımın bedenim birbirinden derecesel olarak farklılaşan eylemleri olduğunu düşünürüz. Ancak, aynı zamanda, bilişsel etkinliğin bütünlük bir tözün bir eylemi olarak anlaşılabilmesi konusunda da Hume’un uyarısına kulak vermek gerekir.

Eğer düşünceyi ruhun bir değişkisi olarak adlandırmak yerine, ona daha eski ve gene de daha çağdaş bir adlandırma ile eylem dersek, durum değiş-

miş olmayacaktır. Eylem ile genellikle soyut bir kip denilen şeyi kastederiz; diğer bir ifadeyle, tözünden ne ayırt edilebilir ne de ayrılabilir olan ve yalnızca bir us ayrımı ya da bir soyutlama yoluyla kavranan bir şey. Ancak değişik teriminin eylem terimi ile değiştirilmesi yoluyla hiçbir şey kazanılmış olmaz (Hume, 2009:169).

Hume, bilişsel iki etkinlik olarak izlenim ve tasarımın, bütünleşik bir töz olarak ne zihnin ne de bedeninin iki değişkisi ya da kipi olarak anlaşılmasını istemez. Çünkü ona göre, eylemi mümkün kılan yalın bir tözden bahsedilemeyeceği gibi, “sürekli ve durağan hiçbir izlenimin olmamasından” ötürü beden ve nesne dünyasının ardışıklığından başka hakkında konuşabileceğimiz bir şeye yer kalmaz (Hume, 2009:173). Zihin ya da beden, sürekli, bütünleşik ve yalın bir varlık göstermez. Bunun kanıtı bu türden bir varlığın izlenimine sahip olmayışımızdır. Hume, deneyimden gelmeyen hiçbir bilgiye güvenmek istemez. Hume’un metafiziğinde ilginç olan, birbirine benzer görünen şeylerin ardışıklığının, herhangi bir şeyin sürekliliğini garanti altına almıyor oluşudur. Aksine meydana getirdiği tek şey gerçek bir süreklilik yanılsamasıdır. Nesne dünyasının algısının kesintisizliği, ne kendisi yekpare bir töz olan zihin tarafından sağlanır, ne de nesne dünyasını bir arada anlamlı ilişkiye sokan bütünleşik bir maddesel tözdür. Bedenin ya da zihnin kendi başına var olabilen yalın bir töz olarak kabul edilmediği yerde algıdaki dikişsiz hareketi sağlayanın yalnızca ardışıklığın algılanması olduğunu söyleriz. Böylece, (ii)’i yani algıda bütünleşiklik algısı yaratan şeyin, zihin ya da beden gibi bütünleşik ve yalın bir töz değil, algıların ardışıklığı olduğunu görürüz. Bu noktada, en başta andığımız maddecilik ya da fizikalizm bahislerinin Hume söz konusu olduğunda, maddenin bütünleşik tözsel bir varsayımı değil, ancak onun “demet” olarak nitelendirdiği özel bir yorumunun geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Bedenin maddeselliğinin burada niteliklerin bir demeti olarak görüldüğü ancak bu nitelikleri bir arada tutan bir taşıyıcı tözden bahsedilemeyeceği sonucu çıkar. Ancak bu konunun daha ayrıntılı tartışması bu metnin sınırları dışındadır.

Sonuç olarak, algıların ardışıklığının sağladığı süreklilik algısının ya da hissini, zihin ya da kendilik gibi deneyimin temeli olan zorunlu bir koşul tarafından sağlanmadığını, daha ziyade bedenin çevresiyle girdiği etkileşimde algıların ardışıklığına dayalı bir ilişki tasarımı olduğunu söyleyebiliriz. Beden deneyimlediği sürece algı akışı devam eder. Algıda ve genel olarak bedende bütünleşiklik algısı, “kavranamayacak hızla birbirini takip eden ve sürekli bir akış ve hareket içinde olan farklı algıların bir demeti ya da derleminden” ibarettir (Hume, 2009:173). Sürekli değişim halinde olan

beden ve çevresinin etkileşiminde ortaya çıkan bu tasarımlar demeti de sürekli değişime tabidirler. Hafızanın, “sonsuz bir duruş ve durum çeşitliliği içinde birbiriyle karışan algıların” bu hızlı akışındaki işlevi, akıl yürütmeler anlamına gelen tasarımların, algılar arası ilişkilerin kurulmasına izin vermesidir. Bu durumda Hume’un işaret ettiği yanlış anlaşılma, ilişkili nesnel kavramının yerine özdeşlik kavramının geçirilerek, dışsal nesnelere ya da bedenin kendisine özdeşlik ve süreklilik yükleyici oluşumdur (Hume, 2009:173). Bu yanlış anlaşılmayı açığa çıkarmak, Hume’un epistemolojik kurguculuğunun ardında yatan ontolojik kurguculuğunun geçerliliğini sağlamlaştırır. Bu noktada, artık, tasarımlara izin veren bu ilişkilendirmelerin nasıl bir dinamizm içinde kurulduğunu açıklamak gerekir. Böylece, genellikle bilişselci zihin felsefesi tarihinde Hume’un işaret ettiği bu yanlış anlamayı doğrudan zihin modeli haline getirmiş olan temsilci ve berimsel kuramların düştükleri tuzaklar açığa çıkarılacaktır. Hume’un ontolojik kurguculuğunu epistemolojik kurguculuğun getirdiği kavram bagajından arınmış bir biçimde ve Hume'cu natüralizme karşılık gelen bir pozisyondan açıklamaya aday “bedenlenmiş dinamizm” görüşü üzerinde durmaya değerdir.

Bedenlenmiş Dinamizm

Nesne dünyasını değişimsiz ve kesintisiz gördüğümüz gibi bedenimizi de değişimsiz ve kesintisiz görmemizin ürünüdür benlik algımız. Nesnelere bir araya getiren ve kesintilerini ya da değişmelerini örten bütünlük bir gerçeklik algısı uydurduğumuz gibi, bedenimizin hızla akan değişmelerini algılamamızın mümkün olmadığı yerde, duyarımızın ve duyumsamamızın devamlı varoluşunu uydurur, bütünlük bir töz olarak kendilik, ruh ya da zihin gibi kavramlarla değişmeyi örtmeye çalışırız. Özdeşliği ilişki ile karıştırma eğilimini bu derece güçlü kılan, nesnelere ardışıklığı algısıdır. Değişebilir ve kesintili olan, ancak yine de aynı kalmaya devam ettikleri varsayılan nesnelere, benzerlik, birliktelik ve nedensellik tarafından bir araya getirilen parçaların ardışıklığından ibarettir (Hume, 2009, 176). Ardışıklık nedeniyle farklılığı özdeşlik sanarız. Benzerlik, birliktelik ve nedensellik ilişkileri, tasarımlar arasındaki çağrışımlar ve imgelemin geçişliliğini kolaylaştırır. Bunların gerçekliğin bütünlüklüğü yanılması yaratması, bedenin bu ediminin “devamlı bir nesne düşünmemizi sağlayan edimi ile taşıdığı benzerlikten kaynaklanır” (Hume, 2009:176). Böylece, kendileri aslında değişimsiz ve kesintisiz olmayan nesnelere, yalnızca ilişkili halde algılanan nesnelere ardışıklığından ibaret olduğunu anlarız. Hume, bir taraftan, kendileri hakkında yalnızca ardışıklıkları hakkında konuşabileceğimiz nesnelere geçişinden bahseder, diğer taraftan da, düşünce yetisinin “değişimden

önceki nesneden değişimden sonraki nesneye pürüzsüz ve kolay geçişi” söz konusudur (Hume, 2009:176). Bu geçişin kendisini algılamadığımız için, nesne dünyasının olduğu kadar tasarımların da sürekliliği yanılısamasına kapılırız. Hume’un kısaca bu duruma dair açıklaması izlenim ve tasarım olarak algılamanın genel olarak doğasını açıklar niteliktedir:

Bunun sebebi, açıktır ki, zihnin cismin ardışık değişikliklerini izlerken, nesnenin durumunu gözlediği tek bir andan onu bir başka anda görme yönünde kolay bir geçiş duyumsamasından ve hiçbir tikel zamanda eylemlerinde herhangi bir kesinti algılamamasından başka bir şey olamaz. Ve zihin bu devamlı algıdan hareketle nesneye devamlı bir varoluş ve özdeşlik yükler (Hume, 2009:177).

Hume nesnelerin ya da bedeninin kesintisiz özdeş varlığından değil, açıkça algılamanın kesintisiz ilerlemesinden kaynaklandığını belirtir. Bu yüzden “kişisel özdeşlik fikirlerimiz bütünüyle düşünce yetisinin bağlantılı bir tasarımlar zinciri boyunca ve yukarıda açıklanan ilkelere göre pürüzsüz ve kesintisiz bir şekilde ilerlemesinden kaynaklandığını savunur” (Hume, 2009:179). Bahsedilen bu dinamizm, algıda nesnenin görünüşünü ve tasarımların ilişkileneceğini canlı tutan şeydir. Algılanan şey harekettir ya da daha doğru bir ifadeyle, algılamak hareket halinde olmaktır.

Hume’un algı kuramı, algıyı bedenlenmiş, konumlu ve anti-temsiliyetçi bir perspektiften tanımladığı için, çağdaş “bedenlenmiş dinamik sistem” anlayışıyla örtüşür (Van Gelder, 1998). Bedenlenmiş dinamizm, öz-örgütlenme niteliğine sahip dinamik sistemlerin bilişselliğini, failin beyni, bedeni ve dünya arasında gerçekleşen konumlu ve dinamik bir süreç olarak açıklar (Thompson, 2007:10). Bilişsel süreç, beyin, beden ve çevre arasındaki duyusal-motor etkileşimin sürekliliği ve dairesel döngüsü sonucunda belirir. Bilişsellik zamansal bir fenomen olarak anlaşılır ve bilişsel süreçlerin bağlamlarıyla birlikte gerçek zamanda sürekli ve eş zamanlı olarak ortaya çıktığı kabul edilir (Van Gelder ve Port, 1995:2). Bilişsel etkinlik zamanda gerçekleşen dinamik bir olaydır. Süreç, bilgisayarlı temsiliyetçi modelde varsayıldığı gibi, dış dünyadan “zihne” ulaşan bilgi birimlerinin işlenmesi yoluyla işlemez. Daha ziyade, beyinde, bedende ve çevrede gerçekleşen değişimlerin gerçek zamanlı karşılıklı etkileşimiyle açıklanır. Bir sistem, dünyanın değişen yönlerinin kümesidir ve sistemin davranışı, sistemin bütünsel durumunun zamanla değişmesi olarak açıklanır, başka bir deyişle, bir sistemin davranışı durumları arasındaki geçişidir (Van Gelder ve Port, 1995:5). Bir sistemi meydana getiren tüm boyutlar birbiriyle etkileşir durumdadır, yani birinde oluşan bir değişiklik bütüne yansır ve buna ek ola-

rak, bu kümeyle etkileşime giren dünyanın başka boyutları da aynı sistemin parçası haline gelir (Van Gelder ve Port, 1995:5). Kısaca, sistemi oluşturan herhangi bir parçada meydana gelebilecek bir değişiklik, sistemi oluşturan kümenin diğer boyutlarıyla ilgili olacaktır. Bu bağlamda dikkat çekilmesi gereken önemli nokta,

(iv) Birincisi, dinamik sistemlerde, sistemin gelecek davranışı, sistemin bir önceki adımdaki durumu tarafından doğrudan ve zorunlu olarak belirlenmez, yani sistemin geçmiş hikâyesi mevcut durum üzerinde bir etki bırakmadığı sürece geçmişin bir önemi yoktur (Van Gelder ve Port, 1995:6).

(v) İkincisi, sistemin mevcut durumunun sistemin gelecek davranışını belirlemesi ancak belli bir evrim kuralına göre gerçekleşir ki bu kural mevcut durumunun bir işlevi olarak sistemin davranışını tasvir etmektedir (Van Gelder ve Port, 1995:6).

Özetle, dinamik bir sistem durum-bağımlıdır, bu nedenle de kendine yeten anlamında bağımsız, mevcut durumu tarafından şekillenen kurallara göre gelecek durumu özgün biçimde belirlenen, dünyanın etkileşimli boyutları kümesi olarak tanımlanır (Van Gelder ve Port, 1995:6). Dinamik sistem kuramının bilişselliğe uygulanışı, bize ilk elden şunu söyler; öz-örgütlenmeye sahip canlı bilişsel sistemler, sistemi yönetecek bir arka plan komuta sistemine ihtiyaç duymadan anlamlı bir dünya algısı ortaya koyarlar ve bilişsel etkinlik beden ya da yalnızca beyin içi bir etkinlik değil, beyin, beden ve dünya arasında konumlu ve gerçek zamanlı bir ilişkilenebilirliği gerektirir. Şimdi sırasıyla bu iki ilkeyi Humecu algı kuramı bakımından inceleyelim.

(iv) ilkesi Hume'un demet kuramıyla uyuşur. Dünya, gerçekte birbirlerine içkin bir nedensellikte bağlı olmayan ayrık nesnelere müteşekkil olmasına rağmen, bu nesnelere ait ayrık algıların belli bir bağlantı içerisinde bilişsel faile görünmesinin nedeni, bu algılar arasında belli bir ilişkilenebilirliğin ortaya çıkışıyla birlikte, bunların anlamlı bir bütünlük kazanmasıdır. Algılar demetini bir arada tutan bağlayıcı unsur, ne arka planda kendilik gibi tözsel bir varlıktan, ne de algılara içkin bir nitelik olmaktan kaynaklanır. Algılar demeti daha ziyade dinamik bir sistem gibi çalışır; bedenin çevresiyle girdiği ilişkiden, yani deneyimden doğan algılar aralarındaki "çekim" gereği, bir araya gelir, dağılır, yeniden birleşir ve nihayetinde her defasında sistemin selametini sağlayacak olan hayatta kalma koşullarını yaratacak olan anlamlı bir dünya algısını yaratırlar. Hume'un bilişselliği dinamik bir süreç olarak tasvir etmesi, onun Newtoncu mekanik evren metafiziğiyle paralel düşünmesinin bir ürünü olarak görülebilir (Stroud, 1977:9). Newtoncu

evrende nasıl yasalar madde alanını, yani evrensel çekim yasası kütlelerin birbirine çekimini yönetiyorsa, Hume'cu perspektiften de, evrensel bir bağlantı gücünün, fikirlerin birbirine benzerlikleri bağlamında onların birbiriy-le çekimini yönettiği söylenebilir (van Gelder, 1998:615). (iv) ilkesi, algılar arasındaki bağlantının zorunlu olarak, bu algıları bir arada tutacak olan, sistemin ardışık durumları arasındaki geçişi sağlayacak olan bütünleşik süren bir algılayıcının varlığını gerektirmediğini gösterir.

Gerçekte sürekli değişen beden, sürekli değişen bir dünyada çevreyle girdiği ilişkinin sürekliliği, algılamının sürmesini sağlarken, algılar arası çekim, sistemin bir sonraki davranışını belirler. Algıların birbirine olan çekimi, ilgisiz duran ayrık izlenimlerin bir araya gelmesiyle anlamlı tasarımların oluşması olarak ve aynı zaman da, bedenün dünyaya belli bir yönde yönelmesini sağlayacak olan seçicilik olarak da gözlemlenebilir. Çünkü günün sonunda, Hume'un bedenün neden yalnızca dünyanın kendiy-le ilgili ve onun için önemli olan parçalarına yöneldiğini ve geri kalanına ilgisiz kaldığını açıklaması gerekecektir. Çerçeve problemi (McCarty ve Hayes, 1969:30) Hume'un demet kuramı için de çözülmesi gereken bir sorundur. Çerçeve sorunun çözümüne metnin gelecek bölümde değinilecektir. Şimdilik, tasarımlar arası bütünlüğü sağlayan şeyin benzerlik, birliktelik ve nedenselliğin sağladığı çekim olduğu tespitini yapalım. Bu ilkeler hafızayı kuracak olan bağlantıları meydana getirir.

[...] bu ilkeler, imgelemde, yalın tasarımların belleğimizde birleşmesini sağlayan o ayrılmaz bağlantının yerini doldurur. Bu, zihin dünyasında da doğal dünyada olduğu gibi olağanüstü sonuçları olan ve kendini çok ve çeşitli biçimlerde ortaya koyduğu bilinen bir tür ÇEKİM'dir. Bu çekimin doğurduğu sonuçlar her yerde göze çarpar; ancak nedenleri pek bilinmez ve büyük olasılıkla, gelip, açıklamayı iddia etmediğim, insan doğasının kökensel niteliklerine dayanır (Hume, 2009:24).

Bu bağlantıları beyindeki sinir hücreleri arasındaki ilişkiler ağı olarak görmek, Hume'un kendi döneminde elindeki imkanlarıyla söyleyemediği ancak çağdaş bağlantıcı zihin modellerinde doğrulanan bir durumdur. Bağlantıcılık, Hume'u daha iyi yorumlamak adına bir yönüyle ilham verebilir; tasarımlar arası bağlantıları kuranın arka planda bütünleşik bir zihin değil, bedenün bir bileşeni olan beyinün yoğun şekilde sinirlerle donanmış duyarlı yapısı olduğu söylenebilir. Bu ilkelerin, beyinün deneyimle beliren aktivasyonunun, gelişen tekrarlarla birlikte oluşturduğu aktivasyon kalıpları olduğu söylenebilir (McCulloch & Pitts 1943:113). İzlenimlerden gelen etki, nöronları aktive eder ve bu aktivasyon tekrarlar ve yeni etkilerle birleşerek

beliren ve belli bir davranışın üretilmesini sağlayacak bir model oluşturur. Bu model nöronlar arası ağ olarak açıklanır (McCulloch & Pitts, 1943). Böylece, nöronlar önceden programlanmaya gerek duymadan beyne ulaşan etkileri yeni bağlantılara sokabilirler. Bağlantıların bu anlamda dinamik bir sistemin işleyişine katkıda bulunduğu söylenebilir. Hafızanın ve imgelemin işleyişi nöral ağların dinamik işleyişiyle açıklandığında, tasarımların oluşumunu sağlayan Hume'cu ilkelerin bedenlenmiş bir yorumunu sunmuş oluruz. Hume'un "açıklamayı iddia etmediği, insan doğasının kökeni olan çekimin" nedeni belki de beynin hafızayı örgütleyen işlevidir.

Ancak bağlantıcılık tek başına yeterli değildir, onun dinamik sistemler görüşüyle iç içe sokulması gerekir⁶. Nöronlar arası ilişkileri yumuşak bir geçişe dönüştüren, onları diri tutan ve değişikliğe uğratan şey, herhangi bir özdeşliğe yer bırakmayan, bedenin nesnel dünyasıyla gerçek zamanlı dinamik etkileşimidir. Hume'cu bedenlenmiş dinamizm anlayışı bunu destekler:

Çünkü hemen yanıt veriyorum ki zihni bu duruma ilişkili nesnelere ardışıklığı getirir ve bu nesnelere ilerlemesi imgelemin o değişimsiz nesnenin görülüşüne eşlik eden ilerlemeyle aynı şekilde pürüzsüz ve kesintisiz olarak görülür. İlişkinin doğası ve özü tasarımlarımızı birbirleriyle ilişkilendirerek ve birinin ortaya çıkışından sonra onun bağlantılılığına yapılan geçişi kolaylaştırmaktır. Buna göre ilişkili tasarımlar arasındaki geçiş öyle pürüzsüz ve kolaydır ki, zihin üzerinde çok az bir değişim üretir ve aynı eylemin sürdürülmesi olarak görülür; aynı eylemin sürdürülmesi aynı nesnenin devam eden görülüşünün bir sonucu olduğu için, ilişkili nesnelere her ardışıklığına aynılık yükleriz. Düşünce ardışıklık boyunca eşit kolaylıkla ve yalnızca bir nesneyi irdeliyormuşçasına kayar gider; dolayısıyla da ardışıklığı özdeşlik ile karıştırır (Hume, 2009:144).

Algının pürüzsüzlüğünü sağlayan, bedenini çevreyle kurduğu duyu-sal-motor ilişkinin sürekliliği ve beynin kurduğu nöral ilişkiler ağı ile bu deneyimlere dair hafızayı oluşturmaktaki katkısıdır. Hume'un çağdaş bilişsel bilimlerle örtüşen bu ön görüşüne hayran kalmamak elde değildir. Hume'cu bu öngörü, tüm felsefi nezaketiyle açıklayamadığı yerde durmuş ve doğrulanmak için iki yüz yılı aşkın bir süre beklemiştir. Hume'un bu ayrıcalıklı pozisyonunu sağlamlaştıran en önemli unsur onun, deneyimi ve

6 Bağlantıcılık da bir berimsel model olarak görülebilir. Bilişselci berimsel modellerle yalnızca bilgisayımın ve temsilin biçimi konusunda farklı görüşlere sahiptir. Kartezyen özne-nesne ayrımına dayalı temsiliyetçiliği sürdürmek bakımından ortaklaşırlar (Thompson, 2007:10). Bu nedenle, Hume'cu yaklaşımın bağlantıcılıkla ilgisi kurulurken, bedenlenmiş dinamizmle birlikte okunması önerilmiştir. Böylece beyindeki bağlantıların, bedenini çevresiyle girdiği etkileşime dayalı geribildirimlerin bir durağı olduğu ancak bu sürecin temsile dayalı bir bilgisayım süreci olmadığı düşünülür.

böylece izlenimi tasarımlara önceliklendirmiş olmasıdır. Bu durum, algının temsillere ihtiyaç duymadan gerçekleştiğinin kabulü anlamına gelir. İzlenimlerin ortaya çıkması için onları doğuran içsel temsillerine ihtiyacı yoktur. Algı sürecine temsillerin aracılık etmemesi, bilişsel etkinliğin konumlu olması anlamına gelir (Froese, 2009:105). Birer bilişsel fail olan canlı bedenler dünyayı araya tasarımlar girmeden doğrudan algılarlar. Bu algı süreci bir beden ne yapıyor olduğu tarafından belirlenir, dolayısıyla da, toplumsal, kültürel ve fiziksel bağlamlar algıyı şekillendirir. Humecu algı kuramı, 'uçarken düşünmenin', 'depolanmış olanın geri çağırılması olarak düşünmekten' ayrılmasının ilk habercisidir. Humecu algı sistemi tepkisel dinamik bir sistemdir, ancak etki-tepkilerle sınırlı değildir. Bunun nedenini, başladığımız yere dönerek, tasarımların varlığını ve bilişsel sistem için ne anlama geldiğini bir kez daha açık hale getirerek açıklayabiliriz.

(v) ilke, açıklamanın geri kalanı için önem kazanır. Metnin bu noktasında artık tasarımların beyindeki bağlantılar ağından başkaca bir varlığa sahip olmadığını teslim ettikten sonra, onların özetle hafızanın ve beden geriyeye dönüşlü farkındalığının kaynağı olduğunu söyleyebiliriz. Eğer hafıza olmasaydı, beden yalnızca mevcut duruma bağımlı etki-tepki döngüleri içine hapsolmuş bir vaziyette kalırdı. Hafızasını yitiren insanların örnekleri bu yorumu güçlendirebilir. Dinamik bir bilişsel sistemin, zamanla değişen içsel bir durumundan bahsedilebilir ki bu içsel durum sayesinde geçmiş olaylar sistemin mevcut etkinliğini belirler (Beer, 2000). Böylece sistem, bir programa ya da kurala ihtiyaç duymadan bağlantı kurucu öğrenmeler aracılığıyla davranış geliştirir. Bu içsel duruma, nöral bağlantı örüntülerinin ortaya çıkardığı 'değerlendirici' tutumlar denebilir. Bu değerlendirici örüntüler hafızada tutulmuştur. Aktive olmaları yine bilişsel sistemin çevresiyle girdiği bağlamsal etkileşime bağlı olacaktır. Yeni hafıza bağlantılarının oluşumu da yine bu değerlendirici bağlantılar ağının ürünü olan tutumların, yani tercihlerin ve beden çevreden aldığı geri bildirimlerin bir karışımı olacaktır. Hume tasarımların örgütlenişi konusundaki görüşü de, bedenlenmiş dinamizminden vazgeçilmek zorunda olmadan anlaşılabilir. Karmaşık tasarımlar arası ilişkiler de, tasarımlar arası etkileşim örüntülerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Dinamizm imgelem etkinliği için de geçerlidir ve izlenimlerin ortaya çıkışı için geçerli olan Humecu ilkeler tasarımların örgütlenişinde rol oynar. Ancak, (v)'de belirtildiği gibi sistemin evrimi mevcut durumun belirlediği kural tarafından belirleneceğinden, sistemin mevcut durumuna dair geri bildirim önemli hale gelir. Bedensel geri bildirim sağladığı bu kural, değerlendirici tutumların yarattığı çekimden başkaca bir

şey değildir. Bu noktada, Hume'un akıl yürütme ve 'duygulam' arasındaki kurduğu sıkı bağlantıyı artık gündeme getirebiliriz.

Akıl Yürütme Duygulanımsaldır

Buraya kadar, Hume için akıl yürüten bir humunculusun var olmadığını, arka planda bir töz ya da bir kip olarak bütünleşik bir zihinsellikten bahsedilemeyeceğini ve akıl yürütmenin daha ziyade bedeninin bir ilişki kurma işlevi olarak tanımlanabileceğini, bu ilişkilennmelerin de hafızayı oluşturan dinamik ağ aracılığıyla anlaşılabilirliğini söyledik. Ancak, Hume'un bilişsel modelini özel kılan, çok önemli bir ayrıntıdan henüz bahsetmemiştik: duygulam ve imgelem ilişkisi.

Hume'un demet kuramında bir araya gelen algıları bir arada tutan şeyin izlenimler ya da tasarımlar arası ilişkiler olduğunu ve bu ilişkilerin de Hume'un üç ilkesiyle açıklandığını söylemiştik. Buna göre, tasarımlar arası bütünlüğü sağlayan şey *benzerlik, birliktelik ve nedenselliğin* sağladığı çekimdir. Ancak benzerlik, birliktelik ve nedensellik, tek başına tasarımların, bir bedenin hangi yönlendirici kural bakımından çevresine yöneldiğini ve çevresiyle girdiği etkileşimden doğan karmaşık tasarımların hangi türden inançlara dönüşerek bedeni hayatta tutacak bir örgütlenişi meydana getirdiğini açıklama gücü yoktur. Hafızanın alışkanlıklar meydana getirme özelliğini öne sürmek, onun kendi başına hangi alışkanlıklara aracılık edeceğini belirleyebildiğini söylemekle aynı şey değildir. Yaşam kendini organize edecek çekimi nasıl bulur? Algılar arasındaki ilişkiler mutlak ve içkin bir nedensellikten gelmiyorsa ve imgelem izlenimleri bir araya getirmekte özgürse, bu tüm akıl yürütmelerin sonsuz olası yoldan örgütlenebilmesi demektir. Peki, bir bedenin akıl yürütmeleri bu sonsuz olasılık içinden nasıl yalnızca bazılarının yolundan gitmeyi ve dünyanın yalnızca bedenin eylemleriyle alakalı kısımlarını dikate almayı başarabiliyor? Bu noktada, imgelemin yalnızca bağlantı kurucu ilişkilennmeler ve geçmiş deneyimlerin bir birleşimi olduğunu söylemek yetmez. Birleştirici unsurun, yani çekimin, ne olduğunu açıklamak gerekir. Tüm benzerlikler, birliktelikler ve nedensellik içinden nasıl sadece bazılarının, bir bedenin anlamlı dünyasını kurmaya aday olduğunu açıklamak gerekir.

Eğer nedenler de sonuçlar da bizim için fark etmiyorsa, şu nesnelerin nedenler ve diğerlerinin de sonuçlar olduğunu bilmek bizi en küçük bir biçimde kaygılandıramaz. Nesnelerin kendilerinin bizi etkilemedikleri yerde, bağlantıları onlar üzerinde hiçbir zaman herhangi bir etkiye bulunamaz; açıktır ki, us bu bağlantının keşfinden başka bir şey olmadığı için, nesnelerin bizi etkileyebilmesi onun aracılığıyla gerçekleşmez (Hume, 2009:277).

Burada Hume'cu bilişsellik anlayışı, mekanistik nedensellikten ayrılarak, akli davranışların mekanik olarak nedeni kılarak onu değerlendirmenin merkezi komuta mekanizması haline getiren rasyonalist ve bilişselci gelenekten ayrılır. Bilişsel sistemin davranışlarına, çevresinden topladığı bilgiyi işleyen ve akıl yürütme yoluyla ilişkileri tayin eden “zihin” değil, bir bedenün duygulanımsal tutumu karar verir. “Yani herhangi bir izlenim, bize sunulduğunda, zihni onunla ilgili tasarımlara götürmekle kalmaz, benzer şekilde bu tasarımlara kuvvet ve canlılığının bir payını da iletir” (Hume, 2009:78). Bir eylemin diğer bir eylemden neden daha fazla tercih edilebilir olduğunu bedenün duygulanımsal doğası karar verir. Bedenim çevresini etkilerken aynı zamanda ondan birçok etki alır. Bu etkilerden hangilerinin beni ilgilendirdiğine duygular ya da Hume'cu anlamda tutkular, yani bedenün duygulanımsal tutumları karar verir.

Ancak bu durumda açıktır ki dürtü ustan doğmaz, yalnızca onun tarafından yönetilir. Bir nesneye karşı isteksizlik ya da eğilim acı ya da haz beklentisinden doğar ve bu heyecanlar kendilerini o nesnenin bize us ve deneyim tarafından gösterildiği gibi neden-sonuçlarına dek genişletirler [...] Us tutkuların kölesidir ve yalnızca öyle olması gerekir; hiçbir zaman onlara hizmet etmekten ve boyun eğmekten başka bir görev üstlenemez. (Hume, 2009:277-8).

Böylece Hume'cu bilişsellik anlayışının, çerçeve problemi gibi bir sorundan bedenün hisleri ve tutkularını devreye sokarak kurtulduğunu söyleyebiliriz. Hume'un felsefe tarihinin rasyonalist geleneğinden ayrıldığı nokta, edimi, özünde temsiliyetçi olmayan, bedensel hislere dayalı, duygulanımsal bir doğaya dayalı olarak açıklıyor oluşudur. Çerçeve probleminin çözümü, bilişsellikğin temelde duygulanımsal bir doğaya sahip olduğunu göstererek çözer. Dolayısıyla, canlı bir bedenün dünyasını anlamlı kılan şey, değerlendirici bir aklın dünyayı bilme çabası değil, bir bedenün “olduğu” şey, var olma halidir.

Bu bağlamda, iki şey açıklık kazanmış olur; birincisi, algının temsillere dayalı olup olmadığını tartıştığımız imgelemsel boyutunun, bilişselci değil bedenlenmiş bir perspektiften anlaşıldığını tespit etmiş oluruz. Böylece Hume'un algılamanın iki hali dediği izlenim ve imgelemin bedenün dışsal ve içsel dünyasını duyumsama hali olduğunu anlarız. Yani “tüm olası akıl yürütmeler bir çeşit duyumdan başka bir şey değildir” (Hume, 2009:81). Diğer taraftan da, fikirlerin ya da tasarımların örgütlenişini tanımlayan “çekim” kavramının açıklamasını, bedenün duygulanımlarının tutumlara dönüşmesinde buluruz; “herhangi bir ilkeye inandığımda, inandığım şey yalnızca, üzerimde daha güçlü bir etkiye sahip olan bir tasarımdır” (Hume, 2009:81). Metnin en başında belirttiğimiz bazı önermeler daha açık hale gelir; izlenim

ve tasarımın algının iki boyutu olması ve birbirinden yalnızca derecesel olarak farklılaşmasının, onların bedende yarattığı değişimin, etkinin güçlülük ya da canlılığına göre ayrılmasının nedeni algının her anlamıyla bedenün duygulanımsal faz değişimine tabi olmasıdır. Düşünmek hissetmektir. Bir bedeni hangi nesnelere çekeceği, ne türden izlenimlerin bir bedeni daha güçlü etkileyeceği, bedenün kendini fiziksel olarak duyumsamasına bağlı olduğu gibi, tasarımlar arasındaki ilişkiler, yani hafızanın örgütlenişi de, yine bedenün içsel duyumun bağlıdır. Beden öz-duyumsaması sayesinde kendi durumu hakkında kendini bilgilendirir. Böylece, genel olarak algılama süreçleri bir ton kazanır. Bedenün yönelimselliği duygulanımsal oluşuyla belirlenir. Beden bir geçişlilik alanıdır ve geçişlilikleri algılamaya duyarlıdır. Bedenün duygulanımsal değişimi, bedenün bir sonraki davranışını hazırlaması işlevini görür. Bedenün kendini içeriden duyumsaması imgelem aracılığıyla ifade bulduğunda, biz bunlara düşünce, tutku, istek ve duygu deriz. Beden uzun vadede kendisiyle ilgili ve tercihlerine hitap eden izlenimleri, alışkanlık haline getirerek tutumlara dönüştürür. Hume'un terminolojisinden epistemolojik kurguculuğunun etkileri uzaklaştırıldığında, "zihinsel temsiller" ya da "zihin durumlarına" ihtiyaç duymadan algı sürecini bedenlenmiş bir konumdan açıklayabiliyor oluşu dikkate değerdir. Hume'un doğalcılığının açıklayıcılığını besleyen deneyciliğidir.

Sonuç

Sonuç olarak, bedenün, kendilik ya da zihin gibi bütünleşik ve özdeş bir taşıyıcıya ihtiyaç duymadan, bedenlenmiş bir dinamizm içerisinde nasıl algılandığını Hume'cu perspektif içinden bakarak inceledik. Hume'un natüralizmi, bedeni deneyimden doğmayan hiçbir tasarımın var olamayacağını söylerken, bu sava bütünleşik bir kendilik tasarımını da dâhil ederek, doğrudan bir izlenimi olmayan kendiliğin var olmadığını kabul etmeyi önermektedir. Aslında ortada eylemlerimizi ve algılarımızı dayandırabileceğimiz bir kendiliğin olmadığını kabul etmek felsefi argümantasyon için zordur, ancak gündelik bilinç için neredeyse imkânsız görünür. Çoğumuz, süren bir kendiliğe dayalı olarak kişisel kimliğini inşa eder, onun aracılığıyla eyler, onu kaybetmenin yasını tutar ya da onu güçlendirmenin sevincini yaşar ve kimi zaman da aynı yanılsama nedeniyle hayatına son verir. Oysa süregelen algıların demetinden başkaca bir şey değildir insan. Bir ben yok. Hume, bu cümlelerin anlamını, felsefe insan doğasını açıklamak cesaretini göstererek araştırma yolunu açmıştır. Doğuda Budizmin kurduğu bu argümanın batıdaki belki de ilk temsilcisidir⁷.

7 Bakınız Gopnik, A. (2009). Could David Hume Have Known about Buddhism?: Charles François Dolu, the Royal College of La Flèche, and the Global Jesuit Intellectual Network. *Hume Studies* 35(1):5-28.

Sağduyu tam tersini söylemesine rağmen, felsefi bir argüman olarak bilişselliğin kendiliksiz ya da zihinsiz de gerçekleşebildiğini gösterebilmek için, öncelikle bilişi anlarken kullandığımız dilin zihinsel-fiziksel ikiliğinden arındırılması gerekmiştir. Bilişselliği tasvir ederken kullandığımız dil, kuram doludur ve bu “kuramların” çoğu sağ duysal yüzeyselliğe dayalıdır. Zihin kavramından arınmış bir dil kurmak zordur. Bu bağlamda, bu metinde, Hume’un ontolojik ve epistemolojik kurguculuğunu öne sürerek, Humecu perspektiften bilişselliği kendiliksiz açıklamanın olanağı araştırılmıştır. Dil içinde kurulu kendilik varsayımı, zihnin ve fikirlerin sahip olunan nesnelmiş gibi düşünülmesine neden olur. Bu metinde, dilin zihinselliğe dayalı ön dayanakları tespit edilmiş ve bu ön dayanaklar olmadan bedenlenmiş bir perspektiften algılama süreci açıklanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, Humecu çerçeveyi daha açık hale getirecek ve destekleyecek, bedenlenmiş dinamizm ve bağlantıcılık gibi çağdaş kuramlara başvurularak metinler arası diyalog kurulmuştur. Bu diyalogun ilk elden sonucu, Humecu bilişselliğin, arka planda bütünlük bir algılayıcının varsayılmasına gerek duyulmadan, bilişselliği dinamik, konumlu ve bedenli yapısı bakımından açıklamaya izin veriyor olmasıdır. Buna göre, izlenim ve tasarım olarak algılama süreci, temsiller gibi bir aracıya ve tüm bilişsel süreci değerlendirici işleviyle kontrol edecek bütünlük bir zihne ihtiyaç duymadan gerçekleşmektedir. Algılar arasındaki ilişkilermeler hafızanın bağlantı kurucu işleviyle açıklanmaktadır. Bu metinde, hafızanın bu işlevi bağlantıcılıkla ilişkiye sokularak anlaşılmış ve bedenlenmiş dinamizmle ilişkili şekilde tartışılmıştır. Beynin bedeni harekete hazırlayan aktivasyon kalıplarının davranışsal tutumları meydana getirdiği iddia edilmiş ve bu anlamda bir bedenin tüm eylemlerinin doğasında duygulamsal olduğu kabul edilmiştir. Kısaca, Hume bize, düşünmek, algılamak ve hatırlamak gibi üst-düzlem bilişsel işlemlerin özünde bedenin duygulanımsal geri bildirim sistemlerine bağlı olarak geliştiğini söyler. Bilişsellik temelde duygulanımsaldır. Duygulam, izlenimler ve tasarımlar arası çekimi yöneten, yani anlamlı bir dünya algısını meydana getiren bedenin bağlantı kurma halidir. Canlı bir beden, öz-duyumsaması sayesinde dış ve iç dünyasını algılamak homeostatik dengesini gözetecek ayrımlar ve seçimler yapar. Dünyayı anlamlı kılan yönelimsel çerçeve duygulam tarafından çizilir. İzlenim ve inançların yönetici prensibi kendilik ya da bütünlük bir arka plan olarak zihin değil, dışını ve içini duyumsayan, hisseden bedendir.

Zihnin ya da kendiliğin işlevi geleneksel felsefelerde algılama ve akıl yürütmeyi gerçekleştirecek olan, arka planda yönetici ya da değerlendirci bir kontrol mekanizması sağlamak ve bu merkezi kontrol sisteminin özdeşliğinin zemini olmaktır. Hume’un kendilik konusundaki müdahalesi, be-

denlenmiş bir bilişsellik yorumunun yolunu açar. Bu yolda, kuramsal bir yük haline gelen zihinden kurtuluruz. Hume'un müdahalesiyle birlikte, arka planda özdeş ve bütünleşik bir yönetici merkez olmadan, bir beden anlamı bir dünya algısı oluşturabildiğini, anlamlı tepkiler üreterek eyleyebildiğini, hatta daha karmaşık bilişsel süreçleri meydana getirerek kavramsal düşünceyi mümkün kıldığını düşünürüz. Bu noktada, ortaya çıkan, izlenim ve tasarım olarak algının dünyaya yönelme ya da onu çerçeveleme haline, başka deyişle algılamının anlamlı bir yönde nasıl örgütlendiği sorusuna yanıt olarak Hume duygulam kavramına işaret eder. Algının duygusal valans kazanması sayesinde, içsel ve dışsal etkilerle sürekli bir etkilenme ve etkileme hali içinde olan bedendeki bu geçişlilikler anlamlı yollardan örgütlenir. Duygulam, bedenin iç ve dış uyarıcıları düzenlemesini sağlayan çekimi meydana getirir. Bu çekimin sağladığı düzeni, özdeşlik ve bütünleşiklik sanarız. Hume'cu perspektif, bir bedenin öz-duyumsamasını bilişsellik merkezine koyarak, öz-duyumsamaya sahip olmayı bilişsellik koşulu haline getirmiş ve böylece onu tüm hayvan dünyasına açarak tartışmanın öncüsü olmuştur.

Hume epistemolojik kurguculuğun dilinden arındırılmış ontolojik kurguculuğun işaret ettiği, kendiliksiz bilişsellik yaklaşımını ilk elden sonucu, bir bedenin dış ve iç etkilenmelerinin bir özne tarafından sahiplenilmediğinin kabulüdür. Arka planda bir kontrol merkezi olarak bilişsel süreçleri yöneten ve onları taşıyan bir zihin yoktur. Bedensel duygulanımlar bilişsel süreçlere yön verirler. Algıyı ve hafızayı yönlendiren duygulanımlar, bedenlerin geçişlilik hallerinin algılanmasıdır. Bu anlamda, duygu, düşünce, hafıza ve algı gibi bilişsel süreçler, bedenin duygulanımları bağlamında açıklanır. Bu anlamda, algıların ardışıklığı onların anlamlı bir dünya algısını meydana getirmesini açıklamaz. Hume'cu perspektifte, algılar demetini anlamlı bir bütün haline getiren şey duygulanımlardır. Ardışıklık anlamı açıklamak için yeterli değildir. Anlamı yaratan zihin de olmadığına göre, Hume duygulanımları izlenimler ve tasarımlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini sağlayan unsur olarak ileri sürmüştür. Bu sayede Hume'dan, bir bedenin dünyaya yönelme halini öz-duyumsamasının belirlediğini öğreniriz.

Öz

Humecu Kurguculuğun Kendiliksiz Biliş Anlayışı

Geleneksel bilişselci yaklaşımlar, algılama, akıl yürütme ve hafıza gibi bilişsel süreçlerin gerçekleşmesini olanaklı kılan, arka planda özdeş ve bütünlük bir zihnin varlığını ön dayanak haline getirirler. Deneyci ve natüralist bir perspektiften bilişselliği anlayan David Hume'un insan doğasına dair görüşleri, bu geleneği bozarak, özdeş ve bütünlük bir zihnin varlığı olmadan da bilişsel etkinliğin gerçekleşebileceğini kanıtlar. Hume'un kanıtlamasının merkezinde, beden in iç ve dış dünyalara dair öz-duyumsamalarının sağladığı çekime tekabül eden duygular vardır. Bedenin duygulanımları, algılama sürecini anlamlı hale getiren çerçeveyi çizer. Ancak, duygulanımların bilişsel süreçlerin merkezinde olduğunu gösterebilmek için zihin-beden ikiliği terminolojisini aşmak gerekir. Bu çalışma, Hume'un epistemolojik kurgucu olduğunu iddia ederek, zihin-beden ikiliği terminolojisini kullanmanın natüralizmi üzerindeki olumsuz etkilerini bertaraf etmeyi ve ontolojik kurguculuğunu çağdaş bilişsel bilimlerle diyaloga sokarak yeniden ele almayı hedefler. Bu amaçla, birinci bölümde, Hume'un epistemolojik ve ontolojik iki yoldan kurgucu olduğu iddia edilmiş ve Hume'un töz ve nitelik ikicisi olmadığı gösterilerek bu iki kurguculuk biçiminin de kavramsal zemini açıklanmıştır. İkinci bölüm, üst-düzlem bilişsel süreçlerin zihin terminolojisinden arındırılmış bir dille Humecu perspektiften açıklamayı deneyerek, zihne dair dile yerleşik düşünce metaforlarını sorgular. Son olarak, Humecu perspektif çağdaş bilişsel kuramlarla diyaloga sokularak, arka planda bütünlük bir algılayıcının varsayılmasına gerek duyulmadan, bilişselliğin dinamik, konumlu ve bedenli yapısının imkânı tartışılmıştır. Sonuç olarak, Humecu perspektiften, izlenim ve tasarım olarak algılama süreci, temsiller gibi bir aracıya ve tüm bilişsel süreci değerlendirici işleviyle kontrol edecek bütünlük bir zihne ihtiyaç duymadan, beden in duygulanımsal geri bildirim sistemlerine bağlı olarak geliştiği gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hume, Kendilik, Duygulama, Bilişsellik, Kurguculuk

Abstract**The View of Selfless Cognition in Humean Fictionalism**

Traditional cognitivist philosophies presuppose the existence of an identical and unified mind as a background which enables cognitive processes such as perception, reasoning, and memory. Hume's view on human nature that conceptualizes cognition from an empiricist and naturalist perspective breaks this tradition and proves the possibility of cognitive activity without an identical and unified mind. Affects lie at the core of his argumentation, which correspond to bodies' self-sensations from within and outside the body. Bodily affections draw the frames which make the process of perception meaningful. However, in order to show that affects are at the center of cognitive processes, it is significant to overcome the terminology of body-mind dualism. This study aims to eliminate negative effects of using the terminology of mind-body duality in Hume's naturalism by asserting his epistemological fictionalism, and also reexamine his ontological fictionalism by associating it with contemporary cognitive science. For this aim, in section one, it is asserted that Hume is an epistemological and ontological fictionalist in two ways and the conceptual framework of his fictionalisms is explained by showing that that he is not a substance or property dualist regarding mind-body dualism. The section two attempts to account for higher-order cognitive processes through Hume's perspective which is devoid of terminology of mind and questions the related metaphors of thought build within language use. In the last section, the possibility of dynamic, situated, and embodied cognition without the background of a unified perceiver is argued by associating Hume's perspective with contemporary theories of cognition. As a result, from Hume's perspective, it is shown that the process of perception as impressions and ideas occur by bodies' affective feedback systems without mediation of representations and a unified mind as a controlling mechanism of all cognitive processes.

Keywords: Hume, Self, Affect, Cognition, Fictionalism

Kaynakça

- Ainslie, D.C. (2022). Hume's Bundle. Hume on the Self and Personal Identity. Ed. Dan o'Brien. Switzerland: Palgrave Macmillan Press, 21–47.
- Armstrong, D. M. (1999). The Mind Body Problem. Taylor and Francis Group.
- Beer, R. D. (2000). Dynamical Approaches to Cognitive Science. Trends in Cognitive Sciences, 4(3), 91–99.
- Cummins, P. D. (1995). Hume as Dualist and Anti-Dualist. Hume Studies Volume XXI, Number 1:47-56.
- Fodor, J. A. (2003). Hume Variations. New York, NY: Oxford University Press.
- Froese, T. (2009). Hume and the Enactive Approach to Mind. Phenomenology and the Cognitive Sciences 8 (1):95-133.
- Gopnik, A. (2009). Could David Hume Have Known about Buddhism?: Charles François Dolu, the Royal College of La Flèche, and the Global Jesuit Intellectual Network. Hume Studies 35(1):5-28.
- Kalderon, M. (2005). (Ed). Fictionalism in Metaphysics. Oxford: Clarendon Press.
- Locke, J. (1999). An Essay Concerning Human Understanding. Nidditch, P. [ed.] The Clarendon Edition of the Works of John Locke, Oxford University Press,
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Johnson Metaphors We Live by. Chicago: University of Chicago Press.
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. Çev. Ergün Baylan. Bilgesu Yayınları.
- Kemp Smith, N. (1905). The naturalism of Hume (I.). Mind, 14(54), 149–173.
- McCarthy, J; P.J. Hayes (1969). "Some Philosophical Problems from the Standpoint of Artificial Intelligence". Machine Intelligence. 4: 463–502.
- McCulloch, W. & W. Pitts. (1943). A Logical Calculus of the Ideas Immanent in Nervous Activity. Bulletin of Mathematical Biophysics, 5:115-133.
- Stroud, B. (1977). Hume. New York, NY: Routledge.
- Strawson, G. (2022). What I Call Myself. Hume on the Self and Personal Identity. Ed. Dan o'Brien. Switzerland: Palgrave Macmillan Press, 47-85.
- Strawson, G. (2016). Hume on Personal Identity. The Oxford Handbook of Hume, ed. P. Russell. Oxford: Oxford University Press, 269–92.
- Varzi, A. C. (2013). Fictionalism in Ontology. From Fictionalism to Realism. Ed. Carola Barbero vd. Newcastle, UK: Cambridge Scholars Publishing, 133-151.
- Thompson, E. (2007). Mind in Life: Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind. Cambridge, MA:MIT.

Van Gelder, T. (1998). The Dynamical Hypothesis in Cognitive Science. *Behavioral and Brain Sciences*,21(5),615–665.

Van Gelder, T., & Port, R. F. (1995). It's about time: An Overview of the Dynamical Approach to Cognition. In R. F. Port, & T. van Gelder (Eds.), *Mind as Motion: Explorations in the Dynamics of Cognition*. Cambridge, MA: MIT, 1–43.